

LITERATURA IN POLITIKA V MORAVENKI

BRATKO KREFT

Govorili smo vsevprek in o vsem. Ničesar perečega nismo pozabili, ničesar spustili. Če sede danes za mizo nekaj ljudi, ki se hočejo resno pogovarjati, imajo snovi preveč. Vsakdo, ki le kolikor toliko čuti z dobo, ki jo živi, je v zadnjih letih v trajnem nemiru in premišljevanju. Velikokrat se mu zazdi, kakor da sploh nič trajnega ni več v tem življenju, ki je nekoč na skrivaj prešlo v tako hiter tek, da so včerajšnje resnice že danes laži, včerajšnja vera danes nevera in krivoverstvo, včerajšnje prijateljstvo danes sovraštvo. Tako hitro se vse obrabi in se kot zastarelo odloži. Včasih so ljudje nosili na smetišča samo smeti, stare košare in razbite zaboje, danes nosijo na smetišča komaj rojene, a že preživele misli in ideje. Življenje se izživlja v naglem in hlastnem izgorevanju. Nenasitno je kakor kakšna pošastna zver iz starodavnih pravljic. Sodobnemu pisatelju in pesniku ni lahko, kajti vrtinec dogajanja ga kaj rad in kaj lahko potegne s seboj. Grozi mu, da se bo v gneči dogodkov izgubil. Umetnik pa potrebuje svoj tihi trenutek, ne zato, da bi ustavil čas, pač pa zato, da bi ga premeril in pretehtal, mu določil vrednost in ceno.

Tisti večer nismo ravno doživljali veliko tihih trenutkov, saj smo bili precej glasni in živahni. Rdeče moravsko vino nas je netilo in podžigalo, da so se misli kresale, privlačevale in odbijale.

Meni nasproti je sedel dolgi in suhi pesnik Hora, ki je prišel iz uredništva »Češkega slova«. Na levem koncu mize se je usidral le na videz mirni in le na videz netemperamentni socialni pesnik Seifert, ki je po božno vlekel dim iz mornarskega čibuka. Če bi ga srečal v kakšni luki, bi dejal, da je krmar ali strojnik na ladji.

Hora se je včasih razvnel in takrat so se mu svetile oči v takem žaru, da je spominjal na čarovniškega duhovnika iz »Tisoč in ene noči«. Na očniki so še povečavali videz ostroglednega maga; ko pa se je hudomušno obregnul ob Halasa ali naročil novo steklenico vina, so se oči prijazno smehljale in prijateljsko pomežikovale.

Ves drugačen je bil Halas. Velika, močna glava, polna lica, male oči in gosti, namršeni lasje. Nekaj dantonovskega je v njegovem obličju. Na prvi pogled bi marsikdo videl v njem politika in ne pesnika. Ko pa je tisti večer večkrat zasvirililil lepi novinarki iz uredništva »Svět sovětu«, se je izdal v njem nežen liričen pesnik.

Na moji levi in desni sta sedela dva mlada docenta, dr. Kovárna, ki so mi ga predstavili kot najmanjšega docenta v Evropi, in rezki dr. Černý, ki ima v licih in očeh vedno pripravljen porogljiv, vzvišen nasmehek. Kovárna se je silno razgibal, ko je prišla beseda na režiserja E. F. Buriana in na njegovo uprizoritev »Hamleta III.«, ki je razburila in zaposlila vso kulturno Prago.

Od nekje daleč, iz neke češke vasi je priromal pesnik Stehlík, mlad, nekoliko bled, s plavimi lasmi in nežen ko deklica. Za Veliko noč je prišel v Prago, da se malo nasrka prestolničnega zraka, da se nadiha njene

kulture in civilizacije ter se nato spet povrne v zatišje svoje vasi, kjer ima ženo, šolo in otroke. Tam piše pesmi, preproste, tihe pesmi o zemlji in gozdu, o kmetu in škrjančku. Tudi on sedi prvič kakor jaz v številni družbi praškega Parnasa. S hvaležnim in skoraj sinovskim pogledom se včasih ozre na Hora, ki mu je prvi v Pragi napisal vzpodbudno in priznavalno kritiko o zbirki njegovih mladih pesmi. Je ruralist, ki jih sicer v Pragi nič kaj preveč ne cenijo, toda njega je Hora odkritosrčno in z radostjo pohvalil. In če pohvali Hora, nekaj velja!

Stehlík ni govoril veliko, samo spraševal je in gledal z občudovanjem že davno »priznane bajte«, kakor so Hora, Halas in Seifert. Tisti večer je šel še v Stanovsko gledališče. Dobil je vstopnico in ni hotel zamuditi največje senzacije lanske sezone — Čapkove »Bele bolezni«. Tudi Seifert je izginil, ker je moral na neko premiero. Saj se mu ni dalo! Rajši bi bil ostal v Moravénki pri dobrem vinu in med prijatelji. Toda kaj se hoče! Tudi on je v civilu novinar. (Pri predstavi pa je zaspal. Takšen dolgčas ga je moril. Ko se je vrnil, nam sicer tega ni izdal, toda dva dni nato smo brali v »Právu lidu« hudomušno pesmico, v kateri je zapel hvalnico praškim premieram, ker se pri njih tako sladko spi.) Tudi Karl Nový in Josef Kopta bi bila morala priti, a ju je zadržalo delo.

Med pogovorom se je nekdo spomnil težko bolnega F. X. Šalde. Niso ga samo spoštovali, tega so res ljubili. Marsikomu izmed mladih je pomagal naprej, vsi pa so ga cenili zaradi njegove poštenosti in svobodoljubnosti. V estetiki jim je bil najvišji sodnik. Ko je kmalu nato umrl, so ga na poslednji poti nesli pesniki in pisatelji, ki so bili edini njegovi pravi soobčani.

Hora je govoril o Puškinu in o Pasternaku, ki je zanj največji sodobni ruski poet. Bezimenskega ne mara. Čeprav je vsa kritika hvalila Horove prevode iz Puškina, mi je v Moravénki na tistem izdal, da mu je osebno Lermontov bližji in bolj pri srcu.

Vse je bilo tisti večer na sporedu. Politika, leposlovje, gledališče, fašizem in marksizem, Henlein in Slovaki (hlinkovci), Čeljuski in češkoslovaška armada, vse, vse, vse... Tudi pri surrealistih smo se ustavili, saj so že več let velika praška moda, ki vzbuja včasih precej prahu. Da so se vzdržali trajno na površju, je prav za prav zasluga pesnika Nezvala, ki ga imajo za največji talent mlajše češke literature. Njegova plodovitost skoraj ne pozna mej. Piše pesmi, lirčne drame, romane, povesti, eseje, celo roman za mladino je napisal. Poleg tega pa še včasih kaj prevede. Nekateri trde, da piše med mladimi najlepši češki jezik. Ne spada sicer v literarno družino, kjer sem tisti večer pred Veliko nočjo 1937 gostoval, toda o njem so govorili vsi s priznanjem. Nekaj dni prej sem poslušal Hora, ko je predaval na Ljudskem vseučilišču o sodobnem češkem pesništvu. Občudoval sem resnost, mirnost in objektivnost njegovih izvajanj, s katerimi je skušal občinstvu razložiti in približati sodobno češko pesništvo raznih smeri. Tega nisem naletel samo pri njem. Povsod sem našel stvarnost in ljubezen do domačega dela, predvsem pa neizgovorjeno zavestno skrb, dati in nuditi v umetnosti čim več. Ozračje ustvarjanja je človeka inficiralo in vleklo v tempo dela.

Do surrealistov nisem nikoli mogel najti pravega odnosa, ker so prav

oni tista posebna posebnost, s katero se je treba ukvarjati delj časa. Videl sem nekaj surrealističnih slikarskih in kiparskih del, ki pa so bila tako izumetničena, da so me odbijala. Spominjala so me na razne modne slikarske in kiparske poskuse, ki smo jih videli v prvih povojnih letih tudi pri nas, zlasti pa so bili udomačeni v inflacijski Nemčiji in Franciji. Značilno za te kroge je, da se politično prištevajo med najradikalnejše elemente. Od vsega surrealizma bo bržkone ostal samo Nezval, kajti njegovo delo prekaša po vrednosti večino surrealistov, toda še o njem pravijo, da je takrat najboljši pesnik, kadar ni surrealist. Tudi on je radikalist. Za lanski prvi maj je na novo prevedel Internacionalo. V prvomajskem sprevodu je korakal med radikalisti. — — —

Tako so švigale misli in besede na vse strani. Čas je mineval, Moravěnka pa se je vedno bolj polnila. Šum je naraščal. Znanci so se pogovarjali kar preko miz. Literatura je bila že skoraj izčrpana, toda glave, nekoliko razgrete od pogovora, predvsem pa podžgane od rujnega moravskega vina, nikakor niso hotele mirovati. Kakor da je tisti večer zasedal v Moravěnki svojevrsten parlament, ki mu ni zmanjkalo dnevnega reda, saj je navzoče zanimalo vse.

Že pred koncem našega literarnega pogovora se je pojavil v sobi visok, širokoplečat mož z veliko glavo in visokim čelom. Nekdo od naše mize ga je vprašal za poslednje novice iz Španije. Klical ga je za gospoda »šefredaktorja«. Hora ga je vabil k mizi, a ni hotel. Sedel je v drugi kot. Mimogrede sem ujel njegov nezaupljivi pogled in videl, kako nam pazno sledi. Nato sem spet pozabil nanj. Med vpitjem in petjem je pozneje vendarle prisedel. Predstavili smo se in pogovor se je iz literature vedno bolj usmerjal v politiko. Hora ga je vprašal, zakaj ni prisedel takoj in zakaj prihaja tako pozno. Ni mu odgovoril, pač pa se je takoj obrnil k meni: »Vi ste Slovenec?« Ko sem pritrdil, je pristavil: »Če bi bil to prej vedel, bi takoj prisedel. Slovence imam rad, Poleg tega pa mora človek vedeti, s kom govori!« Toda to ni bil edini vzrok, zakaj smo mu Slovenci zrastli k srcu. Ko je trčil z menoj, je vprašal: »Ali poznate pesem 'Delaj, dekle, pušeljč'?'«

Začudil sem se. Odkod pride nenadoma s to pesmijo?

»Med vojno sem nekaj časa služil skupaj s Slovenci. Lepe spomine imam nanje, še prav posebne pa na Ljubljano. Bela Ljubljana! Ko sem 1917. l. dezertiral iz okupirane Srbije, sem se vozil dolgo pot v praznih živinskih vagonih. V Ljubljano sem se pripeljal pomotoma. Silno utrujen in premražen sem pred Zidanim mostom zaspal in moj »salonski voz« so poslali v Ljubljano. Huda zima je bila in strašno me je zeblo. S seboj nisem utegnil vzeti nič drugega ko dva komisa in nekaj sveč, ki sem jih v naglici vtaknil v nahrbtnik. V vagonu me je kmalu začelo tako zebsti v noge, da sem se začel zanje bati. Lahko bi mi bile zmrznile in odnesel bi lep spomin iz vojne, ki sem jo strašno sovražil. Fronte sem se še nekako očuval. Ali se naj zdaj ponesrečim na poti domov? Sezul sem čevlje, prižgal svečo, jo postavil na tla in si začel greti noge s svečnim plamenom. Žgalo je, a grelo. Kolikor je bilo slame v vagonu, sem si jo stlačil pod hrbet. Pot je bila dolga, dolga, mraz strašen, nič manjši pa

strah, če me vlove. Mislim, da sem se vozil dva dni in dve noči. Zadnja sveča je dogorevala, ko smo prišli v Ljubljano. Vlak ni šel nikamor dalje. Moral sem čimprej izginiti, da me ne vjame vojaški orožnik ali kakšna patrulja. Dokumentov nisem imel nobenih. Prijeli bi me in prišel bi pred vojno sodišče. Kako bi se tam končalo, ne vem. Dobro prav gotovo ne. Hotel sem se hitro pobrati, toda joj! Ko sem vtikal nogo v čevlji, me je zbolelo, da bi skoraj na ves glas zavpil. Hotel sem vstati, a ni šlo. Kaj vruga se je zgodilo? Pogledam pobliže in v svojo grozo opazim, da sem si opekel obe stopali, ne da bi vedel za to. Tak hud mraz je bil, da nisem čutil, kako se mi je žgala koža. Od mraza in utrujenosti so mi noge v stopalu otopele. Poskusil sem hoditi. Strašne bolečine! Kaj zdaj? Časa za premišljevanje nisem imel veliko. Raztrgal sem umazano srajco in ovil ožgane noge. Nato sem jih s silo stlačil v velike komisne čevlje in premagujoč bolečine sem se plazil med vagoni naprej. Po raznih ovinkih sem prišel srečno na plano. Takoj sem jo pobrisal v prvo malo ulico v bližini postaje. Kljub silnim bolečinam sem hodil samozavestno, da ne bi vzbujal suma, z očmi pa sem prežal na vse strani. Zavil sem v prvo gostilno, ki sem jo zagledal. Danes ne vem več, kako se je imenovala, toda nikoli ne bom pozabil dobrote, ki so mi jo izkazali. Povaljan in neobrit avstrijski vojak ni bil takrat nikjer kdove kako več dobrodošel, kaj šele dezterter. Prosil sem v češkoslovenski mešanici, če bi me lahko kam dali, ker imam razbolele noge. Z denarjem sem se še pred pobegom za silo preskrbel, zato sem prenočišče lahko plačal. Povedal sem jim, da se vračam na Češko, na dopust, pa sem med potjo ozebel. Na mojo veliko radost so me res spravili v majhno sobo. Ko so zagledali moje ožgane noge, nisem mogel več prikrivati, da sem dezterter. Postavil sem vse na kocko in pričakoval, da me bo kdo izdal. Pet dni sem bil tam. Stregli so mi in me zdravili. Sama dobrota jih je bila. Če bi moral za vseh pet dni plačati, bi mi za nadaljno potovanje zmanjkalo denarja. Toda zaračunali so mi le malenkost. Po dnevi in po noči so me zaklepali, da bi ne prišel kdo nezaželeni v sobo. Skrbno so me skrivali in očuvali pred vsemi vojaškimi orožniki in patruljami, ki so prihajale vsak dan v gostilno. Po petih dneh sem nadaljeval svojo pot in po dolgih ovinkih sem srečno došel na Češko, kjer sem se nato kril do konca vojne.

Tega ne pozabim Slovincem nikoli.

Kdo ve, če bi danes sedel tukaj, ako me ne bi tako dobro skrivali in pozdravili.

Tam sem se tudi naučil tole pesem. Vsak večer so jo prepevali doli v gostilni. Ker nisem mogel spati, sem poslušal petje veselih in pijanih gostov, ki so bili po večini prav tako vojaki ko jaz. Z vinom in petjem so si hoteli prevpiti svoje gorje. Saj je bilo včasih bolj kričanje kot petje, toda slovenska beseda se mi je zdela takrat tako domača, kakor da je češka. Tiha otožnost in radost sta me prevzemali ob zategnjenem petju preprostih pevcev. Saj so peli tudi druge pesmi, toda to so peli največkrat. Zato mi je ostala trajno v spominu. Kako se že poje?«

Oton, ki je sedel poleg mene, si ni dal dvakrat reči. Zapel jo je s svojim zvonkim glasom in urednikov obraz se je v smehljaju razširil. Zdaj se je spomnil tudi melodije. Vsi trije smo peli. Hora se nam je

smehljaj, Halas pa je z zamišljenimi očmi buljil predse. Prvič je slišal slovensko pesem.

Hipoma se je obrnil k uredniku in ga podražil.

»Mogoče pa je bilo v tisti gostilni tudi kakšno brhko slovensko dekle, ki vam je zacelilo ožgane noge in vas naučilo prepevati...«

»O tem zgodovina molči!« je pristavil Hora, urednik pa nič. Kakor da ob spominu na davne trenutke iz svojega mladega življenja sploh ne sliši. Prosil je le, če bi mu napisal nekaj stihov narodne pesmi... Nato smo govorili o Španiji. Vedno znova. Kamor sem prišel, povsod se je govorilo o njej. Vojna tam doli je skrbela veliko ljudi na Češkoslovaškem, ki so se dobro zavedali, kaj pomeni fašizem za kulturo. Halas, ki je bil v Španiji, ji je napisal pesem, ki je med množicami skoraj ponarodela. Lani so izdali zbirko dveh španskih pesnikov v češkem prevodu. Neštetokrat se je v pogovor o Španiji vmešala misel o bodočnosti Češkoslovaške. To je bilo o Veliki noči 1937. l. Nekaj je že lebdelo v zraku, toda Golgote, ki je prišla dobro leto kasneje, ni slutil nihče. Mislili so le na vojno in se pripravljali nanjo, zaupajoč v svoje zaveznike. Kdor bi si upal podvomiti o glavnih, je bil defetist in odpadnik.

Bila je že precej pozna ura. Soba se je počasi praznila. Tudi naše vrste so se zredčile. Šefredaktor, Seifert, dr. Kovárna in dr. Černý so že odšli. Tudi Oton je izginil. Preostalim je vino obtežilo glave. (Stehlík se je bil že vrnil od »Bele bolezni«.) Na Halasovo željo je Hora povabil zapeljivo novinarko k naši mizi. Z njo sta prisedla še dva moška. Mlajši je bil inženir, njen mož, tudi novinar, strokovnjak za kolonialna vprašanja v radikalno socialističnem časopisju. Drugi je bil starejši in po postavi manjši, nekoliko nagubanega obraza in nezaupljivega, a bistrega pogleda, ki ga je zgrbančeno čelo še povečavalo. Glas je imel raskav in suh. V sencih osivela in na temenu plešasta koščena glava je tičala na čokatem telesu. Tudi on je bil radikalist. Vsi razen Stehlíka in mene so oba prišleca dobro poznali. Nekateri so bili že stari znanci, saj je večina pesnikov Horove generacije začela svojo politično pot pri radikalistih, s katerimi so se pa pred leti, s starejšim Olbrachtom na čelu, razšli. Politika in umetnost se redkokdaj znajdeta za delj časa, še redkeje pa stranke in književniki. Mnogo sentimentalnih besed je bilo že napisanih na ta račun, tudi veliko ukrepov, pravičnih in nepravilnih — večinoma nepravilnih, je izdala politika za in proti umetnosti. Kdor si njuno razmerje predstavlja preveč idilično, se moti. Vsako najmanjše razočaranje ga lahko stre in vrže v nasprotno skrajnost, kakor se je to zgodilo pri Andreju Gidu. Saj pri njem ni šlo le za individualizem, temveč za ves njegov značaj, za vso njegovo umetniško in človeško bitnost, ki se dokaj jasno odražata v njegovih spisih. Predvsem je bilo treba misliti na njegovo čustvenost. Vse, kar tvori njegov duševni značaj, je bilo tako vase zaverovano, tako v samem sebi sklenjeno, da se ni moglo premakniti drugam, čeprav se je njegov razum politično opredelil na levo. Zato je moral nastati velik spor med umom in čustvom. Tako dvojnost z dvema skrajnostima je nosil v sebi tudi Panait Istrati, ki je bil poleg svoje izrazito romantično bosjaške in pustolovske narave še nekoliko balkansko preračunljiv. Kdor je bil pazno prebral njegova dela, preden se je poli-

tično zradikaliziral, je moral takoj spoznati, kako ni pomenila njegova politična radikalizacija nič drugega kakor novo pustolovščino balkanskega bosjaka, ki ni mogel najti razumskega in nazorskega ravnovesja. Zato so se morali vračunati vsi radikalni politiki in novinarji, ki so ga ker je bila njegova duševnost skupek samih drobnih, osebnih čustvenosti, ob njegovi radikalizaciji slavili kot velikega socialnega barda in borca. Zadnje prav gotovo ni bil, čeprav je nekajkrat govoril na radikalističnih prireditvah in shodih. Razočaranje je nujno sledilo na obeh straneh. Zavedati bi se že morali, da sta umetnost in politika enakovredni delavki za človeški napredek. Zato ne more umetnost služiti politiki kot dekla, kakor ni mogla in ne more služiti morali ali religiji. Kakor so ta vprašanja teoretično jasna in dognana, tako jih v življenju, zlasti pa pri delu še vedno nočejo razumeti in upoštevati. Tisti, ki streme, spraviti življenje v nove, boljše tire, zahtevajo, da služi vse tej ideji. To bi ne bilo nič tako strašnega in umetnosti tujega, nesprejemljivega ali neprijetnega, če bi ta zahteva tudi ne narekovala oblike in načina, kako naj umetnost služi novim stremljenjem in idejam. Umetnost, tista, ki res ime zasluži, je bila vedno progresivna, četudi se to ni dalo vedno takoj in na prvi pogled ugotoviti in priznati iz neposredne časovne perspektive. Umetnik gleda in prikazuje v primeri z naprednim političnim in socialnim borcem bolj vsestransko. Nevidni in neznani stroj, ki mu služi za umetniško ustvarjanje, je tako občutljiv kot najfinejši radijski aparat ali seizmograf, ki zaznamuje vsako najmanjšo spremembo in gibanje, najsi bo za nas dobro ali slabo. Prav s tem nas opozarja na opreznost in nas tudi opominja. Tako je tudi z umetnostjo, dasi na zunaj ni neposreden izraz dnevnih dogodkov. Niso vsi dogodki in vsa gesla ognjene strele, ki bi učinkovale na razvoj družbe in izzvale kakšne daljnosežne posledice. Marsikaj se dvigne kot plamteča raketa, da takoj spet ugasne. Tudi vodena strela prihaja z gromom in bliskom. Pravi umetnik išče in mora iskati tisto, kar se t r a j n e g a skriva v dogajanju. To najti je velikokrat zelo težko. V gneči dogodkov, ki so nosili videz bližajoče se nove bodočnosti, nas je pred leti marsikaj preslepilo s svojim bliskom. Zato smo živeli v večnem nestrpnem, včasih tudi le trpnem pričakovanju. Že sama misel ali poziv sta se nam zdela poezija, kakor se nam je zdel že najmanjši družbeni podvig porok in glasnik novega časa. Na Češkem je bilo več treznosti in jasnosti. Zato so pesniki ostali bližji poeziji in umetnosti. Najjasnejši primer je Wolker in njegov krog. Socialno idejo so dvignili v svojih delih do najvišje umetniške višine. Nekaterim politikom je bilo to za dnevno borbo premalo. Prišlo je do spora, ki je vrgel vso generacijo iz pokreta. Marsikaj je že obledelo od takrat, veliko se je tudi pozabilo in odpustilo na obeh straneh, dasi ni ostalo brez bolečin. To je pričal razgovor, ki se je razvnel kmalu po tem, ko so prisledli novi trije gostje.

Mož z nagubanim obrazom je napadel pesnika H., zakaj so se takrat odcepili. H. se je zagovarjal in ga prepričeval, da so bili tega krivi predvsem oni, ker so bili tako svojevoljni. Med H.-ajev zagovor umetnosti je vrgel samozavestni možakar včasih kakšno pikro pripombo, ki je že skoraj žalila. Za vsemi očitki se je skrivala neka nestrpnost, zagrenjenost

in neučakanost. H. še ni končal, ko se je možu resni obraz razlezel v prijazen nasmeh. Ves začuden sem ga pogledal, saj se mi je zdelo, da se je v tistem nasmešku prikazala nova, druga stran njegove notranjosti.

»Saj priznam, da marsikaj ni bilo prav, toda zakaj vruga si ti takoj po povratku iz Italije napisal knjigo povoljnih vtisov, ki so bili precej enostranski? Ko pa si se vrnil z izleta iz R., nisi napisal nič!«

H. ni bil preveč v zadregi. Ker je videl, kako me njun razgovor zanima, se je obrnil k meni in mi vse razjasnil. Hotel je napisati vtise tudi iz drugega potovanja, toda nista minila niti dva meseca, ko je že padel očitek, zakaj jih ni napisal. Vtise iz Italije je začel objavljati dva meseca po povratku. Nestrpnost, ki je že izvirala iz napetosti spora, čigar načelna stran se je gibala okoli svobode umetniškega ustvarjanja, je prerano vrgla očitek, ki je pesnika užalil. Zato niso bili drugi vtisi, kakor so bili lepi in zanimivi, nikoli napisani. Nestrpnost je povzročila trmo in samozavest.

Mož je poslušal zagovor mirno in nekajkrat srknil vino. Nenadoma me je spet presenetil. Z ljubeznivim pogledom se je obrnil k pesniku H. rekoč: »Pepik, saj si fejest fant! Škoda, da je tako prišlo! Proletariat potrebuje kulturo kakor kruh. Tega se nismo vedno dovolj zavedali. Umetnost je lepa in važna, a težka stvar. Preprost delavec sem, strojnik, ti si pa pesnik! Poglej moje roke! Še vedno so trde in okorne. Žuljeva koža raste na njih, čeprav ne strežejo več stroju! Trčiva!«

Čas in vino sta zmehčala trdoto misli. Zato so si tudi poiskale bolj čustvenih besedi. Nekdo te spremembe ni mogel prenesti. Oster in piker ugovor je vrgel proti strojniku: »Zdaj si birokratnik!« Dobro je čutil ostrino puščice, a odgovoril ni. Kakor da je preslišal, se je obrnil k dvema pesnikoma in ju z otroško prisrčnostjo vabil na proslavo prvega maja v M.

»Kritje vseh stroškov preskrbim jaz, ker vem, da nimata denarja. Pojdita! Videla bosta množice, ljudstva bosta lahko doživela, kako slave svoj veliki dan!« Zdelo se mi je, da je pesnikoma za hip zastala sapa, toda že naslednji trenutek sta se znašla in se branila zelo zapeljivega vabila. Tega nisem razumel. Zakaj oklevata?

Sosed mi je razložil. V službi sta. Niti dopusta ne moreta lahko dobiti, poleg tega pa bi jima izlet lahko škodoval v službi, pri gospodih gospodarjih. Pesnik tudi v demokratični republiki ni tako svoboden, da bi lahko kot veter šel za svojimi željami. Genljivo je bilo strojnikovo prigovarjanje, a vse zaman.

Ne vem, kdo je tedaj zaklical, da bo vojna in da bo treba republiko braniti. Kakor plaz so se vsule besede iz vseh strani in padale zdaj po tem zdaj po onem nerešenem vprašanju. Pikre in hude opazke so letele na nekatere inozemske državnike, ki ne dajo republiki v miru živeti in ustvarjati. Pri mizi so sedeli večidel kulturni delavci, pisatelji in pesniki, ki so v svojih najbolj osebnih kotičkih mislili na lepoto in človeka. Dobro so se zavedali, kaj vse jim je republika dala in omogočila. Zato je niso pozabili in je ne bodo pozabili nikoli, četudi jo včasih ljubijo z grenkobo v srcu. Ostali ji bodo zvesti, čeprav bodo mogoče morali svojo ljubezen skrivati pred nekaterimi domačini.

H. se je obrnil k strojniku: »Ali boš šel na vojsko?«

Jasno in odločno je označil sovražnika, zoper katerega je pripravljen iti vsak čas v boj.

»Vidiš, domovino je treba braniti!«

V tem hipu se je strojnikov obraz spremenil. Kakor da je oledenel. Kot najostrejša britva je vrezala njegova beseda: »To ni naša domovina!« Ne vem, če so vsi tako osupnili ko jaz. Toda zdi se mi, da je njegova razredna zavest in globoka, fanatična vdanost borbi za boljšo ureditev družbe, presenetila tudi druge. Nekaj posebnega pa je bilo v tem, da strojnikova odločnost ni odbijala, temveč privlačevala. To se je čutilo po tem, ker mu je zdaj pesnik H. prijateljsko vrnil prejšnjo njegovo prisrčnost.

»Dragi, tudi ti si fejš fant! Branil boš republiko, kakor si se že zanjo boril.«

Strojnik ni odgovoril nič. Mrko je zrl predse. Še vedno je bil njegov obraz trd in leden.

Ko je bil Oton odšel, je sedel k meni Stehlík. Ves večer ni zinil skoraj besede. Le od časa do časa se je s kakšno bežno besedo obrnil name, nato pa je spet mislil svoje misli. Ko sem se sedaj nekoliko nemirno oziral po omizju in čakal, kakšen odmev bodo izzvale strojnikove poslednje besede pri drugih, sem začutil na svojih ramah Stehlíkovo roko. Stisnil me je k sebi. Še vedno se nisem mogel znajti. Zato sem se nekoliko prisiljeno nasmehnil, on pa mi je pogledal v oči in rekel: »Kameráde, česká země — krásná země!«

Sam bog vedi odkod se je prikradla njegova misel v naš pogovor. Mogoče je že ves čas lebdela in prežala v njem, da se hipoma pojavi med nami. Spomnil sem se tedaj, da mi je bil to tisti večer že večkrat rekel. Ker pa sem bil tolikanj zatopljen v pogovor drugih, nisem takrat sprejel njegovih toplih in prisrčnih besedi vase. Zdaj sem jih začutil v vsej toplini. Prišle so nenadoma, slučajno. Stehlík bržkone sploh ni vedel, kaj smo govorili in o čem smo se pričkali. Mimo nas in našega razgovora je ob čaši moravskega vina mislil na svojo češko zemljo, ki si jo je strojnik tajil, ker je bila zanj še premalo pravična in dobra. Stehlíku so bila ta vprašanja tuja in daljna. Zato se ni udeležil razgovora. Na obrazu pa se mu je videlo, da mu ljudje v Moravenci niso tujci, čeprav so govorili drugačne besede in mislili drugačne misli kot on.

Strojnik je razdražil mojo radovednost. Hotel sem ga pobliže spoznati. Iskal sem besedi, da bi ga zvalil v pripovedovanje. Vprašal sem ga, če je bil legionar. Tako sem sprožil nov pogovor, v katerem mi je razkril del svoje življenjske poti.

Že pred vojno je bil član češke socialdemokratske stranke. Takrat je bil strojevodja pri železnici. Ko je začela vojna, je moral takoj na rusko fronto, kjer je ob prvi priliki prebežal na drugo stran. Ko so začeli zbirati vojake za češke legije, se je odzval med prvimi.

»Bilo nas je več. Ujetniki, po večini delavci in mali obrtniki, so me izbrali za svojega zastopnika. V njihovem imenu sem se pogajal z organizatorji legij. Tem sem obljubil, da bom skušal pridobiti za legije vse

tovariše. Sklenili smo pogodbo, ki je točno določala naše obveznosti. Pristali smo le pod pogojem, da se bomo borili za uničenje Avstro-Ogrske. Na druga bojišča nismo hoteli. Naš sovražnik je bila fevdalno-kapitalistična Avstrija, ki je nacionalno in socialno zatirala češki in slovaški narod.«

Zanimali so me njegovi doživljaji v ruski revoluciji, zlasti pa obnašanje njegovega oddelka, saj se je o vlogi češkoslovaških legij v državljanski vojni že mnogo in različno pisalo.

»Tudi nas so hoteli dobiti caristi na svojo stran, toda mi smo se sklicevali na podpisan dogovor. Avstrije še ni bilo konec in v ruske zadeve se nismo hoteli vmešavati, najmanj na strani visoke gospode, ki tudi za preprostega češkoslovaškega legionarja ni kazala posebnega smisla in prijaznosti. Marsikoga med nami je vleklo na nasprotno stran. V legijah so se začele razprtije. Nekateri naši oficirji so se zavzemali za pomoč carističnim generalom. Moja četa je bila takrat v Kijevu, kjer so precej samopašno gospodovali stari ruski oficirji. Tudi mi smo jim bili podrejeni. Ko so se začeli boji, smo ostali nevtralni. Zaradi tega so nas caristični oficirji mrzili in nam očitali nehvaležnost. Med njimi je bilo nekaj takih, ki so se prej proslavili s krutim ravnanjem nad ruskimi vojaki in češkoslovaškimi legionarji. Ko je Kijev padel, so nekateri legionarji odšli z njimi, mi pa smo ostali in se odločili za novi Kijev. Postal sem poveljnik.

Nekega dne je vstopil v pisarno zelo slabo oblečen civilist. Suh je bil in precej premražen. Takoj sem spoznal v njem bivšega carskega oficirja, grofa, ki so ga češkoslovaški ujetniki in legionarji dobro poznali. Kolikokrat je pela njegova nagajka po naših hrbtih! Čutil sem, kako mi je zavrela kri. Gospod grof bržkone ni niti slutil, da sedi pred njim eden češkoslovaških legionarjev, ki je vedel za njegova zla dejanja. Vprašal sem ga, kaj hoče. Prosil je za dovolilnico, da bi se lahko svobodno gibal po Kijevu.

Nisem vedel, odkod je prišel in kakšen posel je opravljal sedaj. Mogoče je hotel vohuniti, mogoče je bil sedaj res revež. Toda na to nisem utegnil misliti. Zadoščalo mi je, da sem vedel, kako je ravnal s Čehoslovaki. Zaslutil sem, da je prišel k meni zato, ker je računal na bивše zaveznštvo in poslušnost v boju zoper Avstrijo. Mogoče je sedaj v stiski mislil celo na »slovansko vzajemnost«, ki smo jo mi tako kruto preizkusili. O, veliko gorja je moral pretrpeti marsikateri legionar! Kako dolgo smo se morali boriti, da smo dobili svoje oficirje! Tisoče in tisoče stvari se je zgodilo, ki so grenile zavest češkoslovaškemu legionarju! Danes smo že pozabili na to! Saj smo morali pozabljati že takrat in sproti stiskati svojo bol! Treba se je bilo boriti! Mir in svoboda sta bili še daleč!«

Strojniki je srknili nekaj kapljic vina in nadaljeval.

»Čeprav je stal v civilu pred menoj in je bil sploh precej spremenjen in ponižen pred menoj, sem ga vendarle bolj videl v oficirski uniformi z nagajko, s katero ravnokar udriha po nekem češkem legionarju.

»Dovolilnico bi radi?« sem komaj zamrmral, kajti togota me je že žgala, kakor da bi me kdo ščipal z razbeljenimi kleščami.

Na mizi pred menoj je ležal revolver.

Zgrabil sem ga in trikrat ustrelil.«

Spet je prijel čašo in napravil požirek.

»Dobil je zaslužen dovolilnico.«

Ves čas je govoril mirno, hladno in stvarno. Nobenega pomisleka ni bilo v njem, nobenega dvoma ali mehkebnega čustva. Nihče bi ne mogel obuditi kesa v njegovem srcu. Niti sedaj po dvajsetih letih ne... Prav tako neizprosni in trdi kakor takrat je sedel zdaj za našo mizo in izpovedoval svojo zgodbo.

»Vse se je zgodilo tako naglo, kakor bi trenil. Prišel sem pred revolucionarni tribunal. Priznam, po pisanih paragrafih nisem ravnal prav. Moral bi ga bil aretirati, zapreti in obtožiti. Toda ravnal sem po srčnem paragrafu v imenu vseh tistih naših ujetnikov in legionarjev, ki jih je zverinsko mučil. Če bi ga danes kje srečal, bi storil isto. Tribunal me je oprostil, ko sem mu vse izpovedal. Nisem mogel drugače. Lagal bi samemu sebi in tribunalu, če bi se kesal. Samo poveljstvo so mi vzeli in me predstavili.«

Navzlic trdosrčnosti ni odbijal. Bil je že nad petdeset let star, a je še vedno izžareval mladeniški ogenj.

Pogledal sem Stehlika in njega.

Kljub različnosti in nasprotju je bila neka globoka sorodnost in skupnost med njima. Oba sta ljubila svoj narod, čeprav z različno besedo in z različnim dejanjem. Kdo ve, kaj je mrgolelo tisti večer v Stehlikovi trdni glavi. Nič drugega ni spraval iz sebe, kakor tisti svoj dobri in prisrčni vzklík o češki zemlji. Strojnik, ki se je bil zoper Avstrijo za češko svobodo, je iz iste, a neizgovorjene ljubezni ustrelil carskega oficirja, ker je teptal ponos češkega človeka. Kakor takrat med vojno, ko se je v imenu svojih tovarišev pogajal za vstop v legionarsko armado in si izgovoril pogoj, kako daleč morejo računati nanje, tako je tudi sedaj mislil na republiko s pridržkom, ki si ga ni dal vzeti. Naj bo življenje kakršnokoli, svojega daljnega smotra ni hotel izgubiti iz vida. Toda prav ta odločnost in zaverovanost v svojo idejo je bilo najboljše zagotovilo, da se bo spet bil za republiko, če bo treba, dasi so mu na sencih lasje že precej osiveli.

Pozno je že bilo. Vino je glave obtežilo, tudi noge so se že opletale, toda misli še niso hotele mirovati. Mladi natakár je snemal belomodro-rdeče girlande, ki so se v lokalu vile raz stropnih kotov in stranic ter se stekale na lestenco. Pred nekaj dnevi je menda bila veselica, pa so še ostale. Zdaj jih je bilo vendarle že treba spraviti. Nekateri smo v tem videli natakárjevo obzirno napoved policijske ure, ki je sicer v Pragi ne poznajo. Zato smo se začeli odpravljati. Toda še vedno ne vsi.

Trije pesniki so ostali.

Hora, Halas in Stehlik.

Ko sem že stal pri vratih, mi je Stehlik v slovo napil. Na ulici sva se s strojnikom razšla. Pokazal mi je, kod moram, da bom našel domov. Dal mi je še roko, nato je šel.

Gledal sem za njim.

Šel je nekoliko sključen, da se je vrat izgubljal v širokih plečih. Iz daljave se mi je zazdelo, da vratu sploh nima in da počiva odločna in samozavestna glava naravnost na plečih. Vedno bolj mi je izginjal izpred oči. Mislil sem na njegovo zgodbo. Prav tako trdó je moral stopati takrat, ko so ga gnali pred revolucionarni tribunal, da se zagovarja in opraviči za uboj ruskega grofa, ki je trpinčil češkoslovaške jetnike in legionarje.

Nekje je zvonko bila ura tri.

Obrnil sem se proti Moravénki. Tam so prepevali.

»Lahko noč, Hora, Halas, Stehlík!«

Šel sem.

Praške ulice so bile že puste in prazne. Dolga je bila pot na Kraljeve Vinograde v slovenski penzijo »JKS«. Nekje sem zavil preveč na levo in zašel. Ko sem prišel pred Češki muzej, me je nekaj zagnalo po stopnicah navzgor. Na terasi sem se ustavil in se ozrl po Vaclavskem trgu.

Tam na spomeniku je jahal sv. Vaclav težkega konja. Ob pozni uri je bil še večji in mogočnejši ko po dnevi. Gori na bregu so stali ponosni Hradčani. Palače in megla so zakrivali pogled, toda kljub temu sem videl Vltavo in slišal Smetanovo glasbo. V duhu so se vrstile pred mano vse postaje iz potovanja po češki zemlji.

Mesta, vasi, gore, gozdovi.

In ljudje.

Ko je potegnil spomladanski veter skozi park ob muzeju, je zašumelo tudi okrog mene. Razločno sem slišal besede iz Moravénke:

»Česká země — krásná země!«

NEM, NEM, SOHAI

IVAN OLBRACHT — J. LIŠKA

Ne, ne, nikdar!« — ne pozabimo, do kod so segale meje krone svetega Štefana! Revizionistični klic se oglašá močneje ko kdaj prej. Zveze s Poljsko Madžari sicer z vso pomočjo niso dosegli, vkorakali so pa v Košice, Mukačevo, Užhorod! —

V Prekmurju za samoodločbo, ki je postala napadalno geslo močnejših v orožju in z zavezništvi, toliko kakor ne gre; historično »pravo«, bivši veleposestniki, nekaj malomestnih denarnih gospodov s svojimi uslužbenci in upniki, njihov vpliv na vaščane, izvirajoč iz vozla vzrokov od tisočletne nesamostojnosti do upravnih in osebnih napak in nepremišljenosti »prišlekov«, in okoliščine, o katerih se ne da pisati, pa bi utegnile ob priliki postati nevarne. Naša dolžnost je delati, delati pametno in pošteno in biti čuječ in pripravljen!

Ivan Olbracht, eden izmed najtehtnejših živečih čeških pisateljev, je napisal kar tri večje knjige o Podkarpatski Ukrajini, vse tri v zadnjih letih: roman o ljudskem junaku (»Hajduk Nikolaj Šuhaj«), ki je »jemal bogatim in siromašnim dajal«, tri novele iz svojevrstnega, zaprtega, mračnega življenja podkarpatskih ortodoksnih židov (»Golet v dolini«) in